De Levende Natuur 25 (9):216-218 (1921)

ORNITHOLOGISCH ONDERZOEK 1918-19

II Gegevens en inzichten omtrent het overwinteren in ons land.

(*Vervolg en slot.*)

De heer Abresch te Nijmegen deelde het vorig jaar mede, dat bij een boerderij daar *slechts 's winters spreeuwen* voorkomen, 's zomers niet (zie O. O. 1917-18). Ten slotte lette ik er op, of soms nog van andere soorten het overwinteren werd gemeld. En ik vond als zoodanig gemeld: de *merel*, (in een deel van Groningen), *zanglijster*, *schildvink* (zoo W. v. Dieren, Amsterdam: „schildvinken, zanglijsters, merels zijn hier aanmerkelijk meer 's zomers dan 's winters"[1]) F. Koster te Groningen: „In Jan. zwierf een troep van ± 60 zanglijsters op de bouwlanden rond, later in 't Sterrebosch met koperwieken. Waren in Maart weer vertrokken«. Dat schildvinken geregeld overwinteren is hier in 't oosten goed genoeg bekend. Men herinnere zich slechts het beukennootenjaar 1918-19!. Zoo meldt F. Koster dus ook den *koperwiek* (ook anderen doen dit, bv. v. Dieren te Amsterdam: „de koperwiek zagen we den heelen winter behalve in de vorstperiode. 12 Febr. waren ze er weer. De laatste werd door Huyger op 28 April gezien.«) verder *goudplevier* (in de polders door enkele waarnemers voorts *bonte kraaien* (zeer bekend), *roeken*, *kauwen*, (Mr A. Th. Ten Houten te Winterswijk zegt: „èn roek èn kerkkraai (kauw) hier 's zomers niet, maar 's winters wèl), *reiger* (L. v. 't Sant: „misschien voegen zich bij onze voorwerpen, wel Noordelijker ex. bij, zoo 1 ex. 4 Jan. 19 op Texel gezien, kan daar niet gebroed hebben, is dus waarschijnlijk een Noordelijker ex.) *wilde ganzen* en allerlei andere watervogels, als *eendensoorten* (duikers, nonnetjes, zaagbekken, wilde eenden, enz. in onze rivieren is zeer bekend. Zelfs bij zeer strenge vorst, als 1916-17 wanneer slechts een deel der rivieren nog open is. Waaruit ook duidelijk blijkt *dat de koude hen niet hindert, als ze maar hun voedsel ter beschikking hebben.)*, *kokmeeuwen*, (in de zeesteden; zijn er 's zomers niet). Verder *boom- en akkerleeuwerik* (door meerdere waarnemers gemeld als 's winters overwinterend, terwijl 's zomers afwezig) en de *graspieper*. De waarneming is van wijlen den heer De Meyere te Ede. Hij schrijft: „De graspieper zie ik ieder jaar merk waardiger wijze op de heide! Dat het pratensis is, weet ik, doordat ik een viertal ex. heb geschoten teneinde de soort te kunnen vaststellen". Hieraan is nog toe te voegen de *kuifleeuwerik*, algemeen bekend als overwinteraar op heide en in steden van ons land, waar ze 's zomers niet zijn. Ook het *goudhaantje* is als overwinteraar algemeen bekend. Ik twijfel er niet aan, of deze tot nu toe „vrijwillige" mededeelingen zullen talrijker worden nu de aandacht er op gevestigd is en de vragen der lijsten er op gericht zijn. Het lag voor de hand, dat dit verschijnsel het eerst zou opvallen op plaatsen, waar de dieren 's zomers niet voorkomen, zooals bovengemelde opmerkingen haast alle zijn. Weldra zullen we nu ook hooren van vermeerdering op plaatsen waar ze 's zomers ook, maar minder talrijk zijn.

Maar wat zien we? *De soorten die in ons land komen overwinteren zijn alle grondvoeders vermeerderd met 't goudhaantje (takvoeder.*[2]) Laten we den laatsten vogel even rusten, dan staan we eerst wel verwonderd: soorten, die hier op den overgang staan, dikwijls zelf hier weg moeten trekken, komen trachten hier te overwinteren! Maar bij nader beschouwen leert 't ons iets. Wij konden geen blad- en luchtvoeders verwachten, die zijn ten Noorden en Oosten minstens even lang weg als bij ons zelf. Ook was 't niet waarschijnlijk grondvoeders te krijgen als wulp, grutto, enz., die hier als uiterste grens sporadisch soms schenen te blijven. Maar *mogelijk* waren de takvoeders uit de boschgebieden van 't Noorden en Oosten en mogelijk ook de gehardste der grondvoeders. Dat we deze laatste krijgen en geen enkele der

---

[1]). O. a. op het Kagermeer bij Leiden gemeld door Prof. Dr. A. v. Veldhuizen; op het Zuidlaardermeer.

[2]) Hier zijn makkelijk nog meerdere soorten bij te voegen, ook alle: grond en watervoeders. Ik noem maar de oeverloopers, e. a. aan de Zuiderzee overwinterende dieren.

De Levende Natuur 25 (9):216-218 (1921)

takvoeders (op het goudhaantje na) wijst ons *wat de takvoeders en grondvoeders betreft*[1]) *op een streven zich weinig te verplaatsen, dicht bij hun broedgebied te blijven.*

Voegen wij hier nog iets bij, we zagen (bv. bij de kievit en ik zou dit voor andere soorten nog kunnen bespreken[2]), dat vele individuen *zoo lang op hun oude plaatsen blijven als hun eenigszins mogelijk is.* Een aparte verklaring zal weer voor het goudhaantje gevonden moeten worden (bv. is mogelijk dat voor deze geweldige massa's individuen de sparrenbosschen ten Noorden van ons niet voldoende zijn), maar dat doet weer niets af aan de groote regelmaat hier gevonden. Een bron van nieuwe vragen en problemen opent zich hier, die stof geeft tot belangrijk verder onderzoek. Komen ieder jaar dezelfde overwinteraars hier op vaste plaatsen overwinteren? A priori lijkt dit wel waarschijnlijk. Na wat we leerden over vaste domicilies, groote wetsmatigheid van broeden, zang, trek gelooven we weinig meer aan 'n „wilde" verspreiding. Wat v. Dieren zegt over de roodborstjes (ieder jaar op dezelfde plekjes overwinterend, zie vorig verslag), wat ik zelf zag van de overwinterende kuifleeuweriken te Wageningen en Bilthoven steeds op vaste plekjes, dat geeft hiertoe reeds duidelijke aanwijzing. Dan zouden dergelijke trekkers dus een zomer- en een winterdomicilie bezitten. Maar wordt het *hier* nu opnieuw strenger weer, dan zullen ze als grondvoeders toch ook weer weg moeten, wat reeds v. Dieren voor den koperwiek van de vorstperiode aangaf! (zie vorig). Hier krijgen we dus een verplaatsing naar een *derde* domicilie? Zouden de vogels op een dergelijke wijze in opeenvolgende etappes zich voor de ongunstige omstandigheden terugtrekken. Grootendeels nog vragen en toekomstmuziek, maar kwesties, die wij op een dergelijke wijze kunnen oplossen en die voor de heele vogel- en trekstudie van het grootste belang zijn. Ik hoop, dat zij, die tot nu nog kritisch tegenover dit onderzoek stonden, thans zullen inzien, welke perspectieven geopend worden door een slechts eenvoudige moeite: het verspreide materiaal te verzamelen en te vergelijken.

Tot slot is het misschien goed het voornaamste in korten vorm samen te vatten:

1. In ons land onderscheiden wij *winterharde soorten*, hier in normale winters blijvende, *trekvogels*, hier in gewone winters steeds geheel afwezig zijnde en *halfwinterharde soorten*, een overgangsvorm innemende tusschen beide voorgaande.

2. Het *samenvallen van de takvoeders met de winterharde soorten; van de z.g. blad- en luchtvoeders met de trekvogels;* en *van de grond* (en water) *voeders met de halfwinterharde*, wijst op den *indirecten* invloed van de koude op den wegtrek; indirect, d.w.z. door middel van het voedsel.

3. De grondvoeders vormen daardoor uit den aard één 's winters in *ons* land bewegelijk contingent van soorten. Bewegelijk door plotseling optredende vorst, die deze soorten — de één sneller dan de andere — tot vertrek *noodzaakt*, door hun den voedseltoevoer grootendeels af te snijden. Vele dezer vogels blijven dus klaarblijkelijk zoo lang mogelijk aan hun gebied vasthouden. De speciale eigenschappen, op te sporen, waardoor de ééne soort dezer groep nog langer en beter bestand is dan de andere tegen dergelijke vorst- en sneeuwperioden, is een uitgebreid onderwerp voor nieuw onderzoek. Hetzelfde geldt voor de eigenschappen, die een paar grondvoeders, als lepelaar, ooievaar en boompieper moeten bezitten om vóór ijs en sneeuw weg te trekken en zoodoende af te wijken.

4. Bij invallende vorst zijn vele dezer soorten in enkele dagen totaal uit ons land en aanliggende landsdeelen vertrokken. In enkele dagen eindigt de hierdoor plotseling opgetreden geweldige trek van grondvoeders zoo vanzelf.

5. Daar *één* soort in 't ééne land best *winterhard*, tegelijk in een ander *trekvogel* kan wezen,

---

[1]) Van de blad- en luchtvoeders kunnen wij dit hier ook te weten komen, daar deze dieren reeds ten zuiden van ons zijn.

[2]) Bij strenger weer komen deze juist uit de waarschijnlijk dan nog koudere Oostelijker en Noordelijker streken. Daarom noemde Wigman den kuifleeuwerik eens in een poëtische ontboezeming «den Sneeuwvogel», omdat hij met de sneeuw komt. Hij ontvlucht slechts dan nog koudere streken! Om dezelfde reden gelden de wilde ganzen als voorloopers van kouder weer (tenminste als ze Zuidwaarts trekken.

De Levende Natuur 25 (9):216-218 (1921)

is 't juister een soort in 't algemeen een zekeren graad van *gehardheid* [1]) te geven, welke, zooals we zagen, hoofdzakelijk bepaald wordt door de voedselbronnen, waaraan de soorten gebonden zijn. De takvoeders zijn zoo in 't algemeen 't gehardst, de blad- en luchtvoeders staan in dit opzicht onderaan.

6. Er zijn vogels, die in ons land alleen komen overwinteren, vnl. ook in de beschutte steden. Al deze vogels behooren tot de gehardste der grondvoeders en één: het goudhaantje tot de takvoeders. In verband hiermede en afgaande op de soorten, die we uit het Noorden en Oosten *konden* verwachten, meenen wij een streven waar te nemen van de vogels niet ver van het broedgebied te gaan. Ook zijn er reeds aanwijzingen, dat de individuen ieder jaar dezelfde plaatsen gaan betrekken. Dit alles opent een wijd veld voor verder belangwekkend onderzoek. Ook het overwinteren van het goudhaantje als eenige takvoeder eischt 'n aparte verklaring.

Wageningen. D. TOLLENAAR.

[1]) Deze is *vergelijkend*. Onder alle omstandigheden zullen in het algemeen dezelfde soorten bevoorrecht zijn boven anderen, d. i. geharder zijn.

HET LEVERMOS MET DE MERKWAARDIGSTE BROEDKORRELS.

(Haplozia caespiticia.)

HET is nu al negen jaar geleden, dat ik van een excursie bij Venlo levermossen meebracht, waartusschen ook een paar stengeltjes zaten van de tot nog toe in ons land niet gevonden, door geheel Europa vrij zeldzame *Haplozia caespiticia*. Die vondst interesseerde me toen maar matig; 't was een nieuwe plant voor onze flora en in 't «Jaarboek», uitgegeven door 't Natuurhistorisch Genootschap in Limburg is er ook melding van gemaakt. Maar overigens vertoonden de plantjes niets bijzonders; 't leken wel kleine, armoedige exemplaartjes van de heel bekende *Haplozia crenulata*, een soort, die door 't bezit van bijzonder groote bladrandcellen gekarakteriseerd is. Die groote randcellen, die de bladeren als met een aparten zoom omgeven, ontbreken bij de nieuwgevondene, maar overigens was 't zoowat hetzelfde, tenminste als de plant niet mikroskopisch bekeken werd.

Nu verscheen er in 1914 een dissertatie van Hans Buch over de «broedorganen» der levermossen en daarin wordt van onze Haplozia iets heel merkwaardigs en verrassends verteld. In alle flora's van vóór dien tijd wordt verteld, dat er aan den stengeltop één dichte massa van broedkorrels ontstaat, die trouwens aan mijn exemplaren van 1911 ontbraken. Maar wat vóór 1914 klaarblijkelijk aan iedereen ontgaan was: Buch zag, dat die broedkorrels ontstonden op een manier, die nog van geen enkele andere «Jungermannia» of daarmee verwante soort bekend was, nl. *in* de cellen, dus endogeen, en niet, zooals in alle andere gevallen, door afsnoering, dus exogeen. Zelfs in andere groepen van levermossen is het endogeen ontstaan van broedkorrels buitengewoon zeldzaam. Men heeft het aangetroffen bij Aneura en iets, wat er op lijkt, heb ik bij Alicularia aangetroffen en daarvan in der tijd wat verteld in ons tijdschrift.

Nu moet ik eerst meedeelen, dat ik einde 1919 op een andere plek bij Venlo Haplozia caespiticia in groote hoeveelheden vond. Hier waren ook tallooze exemplaren met broedkorrels en, wat heel opvallend is; aan die plantjes zie je direct, dat de broedkorrels niet «van buiten» zitten, terwijl één blik door 't mikroskoop doet zien, dat ze *in* de cellen ontstaan. Dat is werkelijk zóó duidelijk, dat 't bijna onverklaarbaar is, waarom vroegere onderzoekers dat niet